

ЩЕ РАЗ ПРО ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРУ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ

СОЛОВЙОВ Едуард Петрович - доцент кафедри кримінального права та кримінології Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук

УДК 343.151

В статті проаналізовані різні концепції стосовно об'єкта злочину та його структури. Приводяться позитивні та негативні аспекти окремих концепцій. Визначається їх значення для справи про злочин.

Ключові слова: об'єкт злочину, структура, концепція, протидія.

Проблема об'єкта злочину – одна з найважливіших у науці кримінального права. Будь-яке кримінально-правове дослідження проблеми відповідальності за конкретний злочин, насамперед, як вихідну позицію передбачає аналіз об'єкта злочину. І це цілком обґрунтовано тим значенням, яке має об'єкт для визначення суспільної сутності злочину, ступеню його тяжкості, місця в системі злочинів, для вірної його кваліфікації та відмежування від суміжних складів. Тобто сама кримінально-правова заборона зумовлена заподіянням шкоди об'єкту, і саме об'єкт зумовлює межі цієї заборони.

Різноманітні питання об'єкта злочину в кримінальному праві України порушували такі вчені, як П.П. Андрушко, О.О. Дудоров, В.А. Клименко, М.Й. Коржанський, М.І. Мельник, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, М.І. Панов, С.С. Тучков, М.І. Хавронюк, О.А. Чумаков, С.Д. Шапченко, Н.М. Ярмиш та інші. Однак, дотепер залишаються проблеми стосовно вибору певної концепції або структури об'єкта злочину.

Тому метою запропонованої статті є узагальнення поглядів на об'єкт злочину та його структуру.

Аналізуючи значення об'єкта злочину, треба погодитися з думкою Н.Ф. Кузнецової, яка підкреслює, що без об'єкта немає і злочину [1, с. 198]. Дійсно, з системного тлумачення ч. 1 та 2 ст. 11 КК робимо висновок, що злочинним може визнаватися тільки таке діяння, яке заподіює або створює загрозу заподіяння істотної шкоди найбільш значущим інтересам, благам тощо, тобто таке, яке є суспільно небезпечним. Якщо ж діяння не тягне за собою настання конкретного шкідливого наслідку або не має властивості створювати загрозу заподіяння шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам, або ж така шкода явно незначна, таке діяння не може визнаватися злочином. Отже, можна зробити висновок про те, що немає злочину без об'єкта посягання. Ось чому аналіз об'єкта справедливо можна визнати методологічною основою кримінально-правових досліджень усіх конкретних складів злочинів.

Крім того, необхідно враховувати, що за об'єктом злочину приховується, перш за все, природа тієї чи іншої категорії злочинів, того чи іншого конкретного складу. Об'єкт злочину визначає механізм самого впливу на нього, а, отже, визначає специфіку ознак об'єктивної сторони злочину, характеризуючи діяння, спосіб його здійснення, характер шкоди тощо. Не менш важливим є значення об'єкта і для встанов-

лення суб'єктивної сторони; форми і виду вини, мотивів і мети скоєння злочину.

Протягом багатьох років у науці радянського кримінального права було загально-визнаним, що об'єкт злочину – це суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які знаходяться під охороною закону про кримінальну відповідальність [2-5]. Прихильниками такої концепції залишається більшість сучасних українських вчених та науковців країн – наступниць республік колишнього СРСР. Однак останніми роками ця позиція піддається критиці. З'явилася думка, що таке розуміння об'єкта є застарілим, загальним і розпливчастим, ґрунтується на перебільшенні значення категорії «публічного» до категорії «приватного» у сфері соціального життя і відсуненні людини з її потребами та інтересами на другий план; не дозволяє правильно визначати об'єкт злочинного посягання більшості злочинів; є неспроможним у вирішенні практичних питань кваліфікації злочинів тощо. Так, російський вчений А.В. Наумов, не заперечуючи, що в багатьох злочинах суспільні відносини – це об'єкт, водночас стверджує, що на деякі злочини таке розуміння об'єкту не поширюється і тому, на його думку, для встановлення об'єктів цілої низки злочинів необхідне повернення до теорії об'єкта як правового блага, створеної ще наприкінці минулого століття в межах класичної та соціологічної шкіл кримінального права [6, с. 147].

Підтримує позицію А.В. Наумова його співвітчизниця А.В. Пашковська, яка пропонує в усіх випадках вважати об'єктом злочину охоронювані кримінальним законом соціально значимі цінності, інтереси, блага, на які посягає особа, котра вчиняє злочин, і яким у результаті вчинення злочинного діяння заподіюється або може бути заподіяна суттєва шкода [7, с. 164].

Серед сучасних українських вчених думку про те, що об'єктом злочину повинні визнаватись не абстрактні суспільні відносини, а конкретні блага, що охороняються законом, обстоюють С.Б. Гавриш [8, с. 19-63], П.С. Матишевський [9, с. 123-132; 10, с. 97] та інші. Формулюючи концепцію

об'єкта екологічних злочинів, С.Б. Гавриш «віддає перевагу розгляду його як певної конкретної категорії, втіленої в реаліях навколишнього світу». Найбільш повно, на думку вказаного науковця, цьому відповідає формула «об'єкт – правове благо», що, як він пише, «вдало поєднує, з одного боку, вказівки на специфіку кримінального права (кримінальна відповідальність настає лише за посягання на охоронювані кримінальним законом блага), а з іншого – вказівки на реальне благо як на охоронювану цінність» [8, с. 56].

П.С. Матишевський під благами розуміє те, що задовольняє потреби людей, відповідає їх інтересам, цілям і намірам, і поділяє їх на три види: 1) блага як природна невід'ємна цінність людини, до яких він відносить життя, здоров'я, честь і гідність людини; 2) блага, якими людина наділена як член суспільства, – права людини на власність, житло, виборчі, трудові права, свободи, законні інтереси людини; 3) суспільні блага, тобто цінності, якими наділені суспільні або державні органи, держава в цілому. П.С. Матишевський також пише, що одним із компонентів об'єкта злочину – різновидом благ може бути і відповідний щодо інтересів людини, суспільства і держави, стан суспільних відносин.

Ще одну концепцію – розуміння об'єкта злочину як цінностей – в Україні найбільш послідовно відстоює Є.В. Фесенко. На його думку, «цінності – найточніший універсальний термін, що вживається для визначення загального поняття об'єкта злочину, та його конкретних видів. Саме на них, як таких, що мають важливе позитивне значення для окремої людини або суспільних груп чи державних органів, держави в цілому тощо, посягають будь-які злочинні діяння. ... поняття «цінності» досить широке, завдяки чому охоплює всі практично можливі об'єкти злочинних посягань... Визнання компонентами цінностей як об'єкта злочинів потерпілих, їхніх інтересів і прав, соціальних зв'язків, благ (матеріалізованих – предметів і нематеріалізованих) повно і водночас достатньо конкретизує коло зазначених цінностей» [11, с.85].

Теорію «об'єкт злочину – суспільні від-

носини» критикує і Г.П. Новосьолов: пішовши шляхом не від окремого до загального, а від загального до окремого і фактично «запрограмувавши» себе на необхідність розуміння суспільних відносин як об'єкта кожного злочину, радянська кримінально-правова наука за весь період свого існування так і не змогла створити теорії, здатної усунути розбіжності між продекларованим загальним розумінням об'єкта злочину і його характеристикою щодо конкретних складів злочинів. Не тільки раніше, а і нині прибічники цієї точки зору в рамках Особливої частини як об'єкт злочину розглядають особу, здоров'я, честь, гідність, конституційні права і свободи, громадську безпеку, конституційні основи, мир і безпеку людства тощо – те, що ніяк не може бути назване суспільними відносинами як такими [12, с.24]. На думку Г.П. Новосьолова, злочин спричиняє або створює загрозу спричинення шкоди не чомусь (благам, нормам права, відносинам тощо), а комусь, а тому, як об'єкт злочину необхідно розглядати не щось, а когось. Науковець робить висновок, що об'єктом будь-якого злочину, а не лише спрямованого проти особи, є люди, які в одних випадках виступають як окремі фізичні особи, у других – як деякого роду множинність осіб, які мають або не мають статусу юридичної особи, у третіх – як соціум (суспільство), та що ніякої іншої шкоди, як шкоди людям, злочин заподіяти не може [12, с. 60].

Позиція Г.П. Новосьолова поділяється окремими українськими вченими. Так, В.П. Ємельянов, погоджуючись у цілому з точкою зору Г.П. Новосьолова, що об'єктом кожного злочину виступають люди, робить висновок, що, вчинюючи злочин, винна особа безпосередньо посягає не лише на людей, але і на ті чи інші різновиди, аспекти, прояви життя, діяльності людини, колективів, суспільства, їх безпеку умови існування та функціонування, тобто на охоронювані кримінальним законом конкретні сфери (різновиди, прояви) життєдіяльності людей, які і виступають в якості безпосередніх об'єктів злочинів як реальних явищ дійсності [13]. Отже, в якості об'єкта будь-якого злочину В.П. Ємельянов розглядає категорію «сфера

життєдіяльності людини».

Отже, стосовно поняття «об'єкт злочину» в науці кримінального права існують різні точки зору. Так, частина вчених вважає, що ним виступають соціально значущі цінності, що охороняються кримінальним законом, інтереси чи блага, на які посягає особа, яка вчинює злочин, та яким у результаті вчиненого діяння спричиняється або може бути спричинена шкода. До цієї групи правознавців приєднуються й ті дослідники, які розглядають об'єкт злочину як правове благо. Але більшість фахівців ґрунтовно, на наш погляд, обстоює думку, що об'єктом будь-якого злочину є суспільні відносини. В оцінці концепцій об'єкта злочину ми погоджуємось з П.П. Андрушком, який справедливо вказує, що жодна з них не може вважатись єдино правильною («істинною в останній інстанції»), кожна з них має право на існування, оскільки має як позитивні, об'єктивно безспірні моменти, так і спірні чи неприйнятні моменти, перш за все, з методологічної точки зору [14, с. 46]. Водночас, ми вважаємо, що блага, цінності, життєві інтереси існують тільки у межах соціальних відносин, які склалися у суспільстві на певному етапі його розвитку. Поняття «цінність», «благо», «інтерес» похідні від суспільства (яке у цьому питанні ми пропонуємо розуміти як певну сукупність суспільних відносин), а тому і їх правова оцінка неможлива поза цими відносинами.

Зазначимо, що проблема об'єкта злочину як суспільних відносин достатньо глибоко і фундаментально досліджена Б.С. Никифоровим [15, с. 8-133], Є.О. Фроловим [16, с. 8-35], В.К. Глістіним [17, с. 3-63], -В.Я. Тацієм [5, с. 6-65] та іншими правниками, позиція яких про об'єкт як суспільні відносини, з нашої точки зору, є найбільш переконливою і не вимагає суттєвих додаткових доказів. Підкреслимо, що поняття «суспільні відносини» як об'єкт злочину з урахуванням його обсягу та змісту є більш емним і не виключає, а навпаки, змістовно включає в себе в тій чи іншій мірі також правоохоронювані блага й інтереси та цінності, а значить, з позиції наукового підходу є найбільш прийнятним. Тому в межах цього дослідження ми виходимо з визна-

ння того, що об'єктом злочину виступають суспільні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону, і яким цим злочином заподіюється істотна шкода або створюється загроза її спричинення.

Такий висновок обумовлює наше більш детальне звернення до окремих питань у межах концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини», зокрема, до питання про структуру суспільних відносин.

У результаті досліджень, проведених О.В. Дроздовим, найбільш широкого поширення в середині 60-х років ХХ ст. набула концепція тричленної структури суспільних відносин. Аналізуючи внутрішню природу механізму розвитку соціальних зв'язків як форми суспільних відносин, він зробив висновок, що структурними елементами останніх є: 1) носії (суб'єкти) відносин; 2) предмет, з приводу якого існують відносини; 3) суспільно значуща діяльність (соціальний зв'язок) як зміст відносин [18, с. 22-30]. Ця концепція була сприйнята вченими-криміналістами при визначенні об'єкта злочину. Водночас окремі науковці під об'єктом злочину розуміли не всю систему структурних елементів суспільних відносин, а лише її окремі складові. Так, А.А. Піонтковський зазначав, що об'єктом багатьох злочинів можуть бути не самі суспільні відносини, а їх окремі елементи, їх матеріальне вираження [4, с. 115]; Б.С. Никифоров визначав об'єкт злочину як умови нормального функціонування суспільних відносин [3, с. 116]; Є.К. Каїржанов – інтереси як прояв суспільних відносин, оскільки інтерес – це внутрішнє «ядро» суспільних відносин [19, с. 41-45]; М.Й. Коржанський – як забезпечену суспільством суб'єктам суспільних відносин можливість відповідної інтересам суспільства поведінки його членів, груп, класів або їх стану. Ця можливість щодо певної поведінки або стану є змістом, осередком суспільних відносин і головною ознакою об'єкта злочину [20, с. 15].

Визначення об'єкта злочину лише як окремого структурного елемента суспільних відносин було цілком обґрунтовано піддано критиці В.К. Глістіним та В.Я. Тацієм. Вони вказували на неприпустимість

штучного виокремлення будь-якого структурного елемента із цілісної системи, якою є суспільні відносини. Ця система має свої функції, відмінні від функцій її складових, і руйнується (змінюється), якщо відсутній або змінений хоча б один з її компонентів [17, с. 26]. Зокрема, В.Я. Тацій писав, що безпосередніми об'єктами злочинів, так само, як загальними і родовими, можуть визнаватися лише суспільні відносини, а не будь-які інші блага або цінності. Тому вбачаються помилковими спроби підняти суспільне відношення, що виступає об'єктом злочину, будь-якими іншими соціальними явищами – «елементами суспільних відносин», їх «матеріальним виразом», «умовами нормального функціонування соціального явища» тощо [5, с. 16]. Таким чином, об'єкт злочину необхідно розглядати як охоронювані кримінальним законом від злочинних посягань суспільні відносини, які становлять собою певну цілісну систему взаємопов'язаних суб'єктів відносин, предметів, з приводу яких виникли ці відносини, а також соціального зв'язку (суспільно значущої поведінки) між ними як змісту цих відносин.

Перед тим, як за допомогою теорії «об'єкт злочину – суспільні відносини» вирішувати питання про об'єкт злочину, передбаченого ст. 358 КК, з'ясуємо, які види об'єкту злочину виділяються у науці кримінального права. Прийнято говорити про дві класифікації об'єктів – «вертикальну» та «горизонтальну». У працях науковців радянського періоду «вертикальна класифікація» об'єктів злочинів здебільшого мала три рівні: загальний об'єкт, родовий об'єкт та безпосередній об'єкт злочину. Зазначалось, що така класифікація цілком відповідає проблемам практики, є логічною, оскільки заснована на співвідношенні філософських категорій «загального», «особливого» та «окремого». В окремих роботах згадувався ще й видовий об'єкт: при цьому деякі автори стверджували, що видовий об'єкт співвідноситься з родовим як частина і ціле (як вид з родом) і розуміли під ним об'єкт виду (підгрупи) дуже подібних за характером злочинів [21, с. 203-204]. Водночас інші вчені під видовим об'єктом розуміли об'єкт, на

який посягають всі злочини певного виду. Так, зокрема, М.Й. Коржанський, підкреслюючи різницю між абстрактними поняттями та конкретними явищами, вказував, що об'єкт посягання, який в трьохланковій класифікації називається безпосереднім, в дійсності є не безпосереднім, а видовим. «Безпосереднім об'єктом злочину слід вважати об'єкт конкретного посягання (життя Данилова А.П., здоров'я Захарова І.С.)», – писав М.Й. Коржанський у своїй монографії «Об'єкт і предмет кримінально-правової охорони» [2, с. 73]. Він пропонував за радянських часів і продовжує пропонувати поділ об'єктів злочинів на чотири групи: 1) загальний об'єкт (сукупність суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом); 2) родовий об'єкт (окрема група однорідних суспільних відносин, які складають певну галузь суспільного життя – власність, особу та ін.); 3) видовий об'єкт (суспільні відносини одного виду – життя, особиста власність); 4) безпосередній об'єкт (конкретний прояв суспільних відносин даного виду – життя І.І. Ковальчука, особиста власність В.В. Петренка та ін) [20, с. 65].

У сучасній українській науці кримінального права зберігаються аналогічні тенденції щодо класифікації об'єктів злочинів «по вертикалі». Проте все частіше висловлюються думки з приводу некоректності залучення до такої класифікації так званого загального об'єкта. Вказується, що вся сукупність охоронюваних кримінальним законом цінностей не може бути об'єктом як елементом складу злочину (об'єкт, як і будь-який елемент складу злочину повинен характеризувати злочин певного виду). Ще більш категоричну позицію щодо класифікації об'єктів злочинів «по вертикалі» висловлює В.П. Ємельянов, який услід за російським науковцем Г.П. Новосьоловим зазначає, що подібна класифікація взагалі є неправильною – ніякого родового та загального об'єктів конкретний злочин як реальне явище об'єктивної дійсності не знає, оскільки злочинне посягання завжди конкретне і безпосереднє [12].

В принципі, ми погоджуємось, що так званий «загальний» об'єкт не дає ніякої специфічної інформації про злочин певно-

го виду, він є однаковим для зовсім різних посягань. Отже, ми підтримуємо тих науковців, які замість загального об'єкта злочину пропонують вести мову про загальний об'єкт кримінально-правової охорони. Водночас, достатньо обґрунтованим у науці кримінального права є положення про те, що неможливо дати глибокий аналіз безпосереднього об'єкта будь-якого злочину без встановлення тієї сфери (сукупності) суспільних відносин, які утворюють родовий об'єкт. Це зумовлено тим, що саме родовий об'єкт виконує ряд важливих функцій:

1) характеризує суспільну небезпечність певних груп злочинів, які посягають на тожні або однорідні суспільні відносини;

2) визначає місце конкретного злочину в системі Особливої частини КК, а, отже, дозволяє розмежувати подібні за об'єктивною та суб'єктивною стороною злочини, які посягають на різні родові об'єкти [21].

Література

1. Курс уголовного права. Общая часть. Том. 1. Учение о преступлении: Учебник для вузов / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М.: Зерцало, 1999. – 592 с.
2. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовного-правовой охраны / Коржанский Н.И. – М.: Акад. МВД СССР, 1980. – 246 с.
3. Никифоров Б.С. Объект преступления / Никифоров Б.С. – М.: Госюриздат, 1960. – 229 с.
4. Курс советского уголовного права: в 6-ти томах / Под ред. А.А. Пионтковского. – Том 2. – М.: Наука, 1970. – 216 с.
5. Тацкий В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / Тацкий В.Я. – Х.: Вища школа, 1988. – 182 с.
6. Наумов А.В. Российское уголовное право (Общая часть): Курс лекций / Наумов А.В. – М.: БЕК, 1996. – 549 с.
7. Уголовное право России. Общая часть: ученик для вузов / Под. ред. - Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. – М.: Зерцало, 2005. – 752 с.
8. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства: Наук. вид. / Гавриш С.Б. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. – 635 с.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано різні концепції стосовно об'єкта злочину та його структури. Наводяться позитивні та негативні аспекти окремих концепцій. Визначається їх значення для справи протидії злочинності.

SUMMARY

The paper explores various concepts concerning the object of the crime and its structure. We give positive and negative aspects of some concepts. Determined by their importance for the case of combating crime.

9. Кримінальне право України: Загал. частина. Підручник для студ. юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.О. Беньківський та ін.; За ред. - П.С. Матишевського та ін. - К.: Юрінком Інтер, 1999. - 512 с.

10. Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / Матишевський П.С. - К.: А.С.К., 2001. - 352 с.

11. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони. Монографія / Фесенко Є.В. - К.: Атіка, 2004. - 280 с.

12. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Новоселов Г.П. - М.: Норма, 2001. - 198 с.

13. Ємельянов В.П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке / Ємельянов В.П. // Право і безпека. - 2002. - № 4. - С. 7-11.

14. Андрушко П.П., Стрижевська А.А. Злочини у сфері службової діяльності: Кримінально-правова характеристика. Навчальний посібник / Андрушко П.П., Стрижевська А.А. - К.: Юрисконсульт, 2006. - 342с.

15. Никифоров Б.С. Объект преступления для определения меры наказания по

советскому уголовному праву / Никифоров Б.С. - М.: Тр. ВЮА., 1949. - Вып. 13.

16. Фролов Е.А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: автореф. дис. на соискание научн. степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 / Фролов Е.А. - Свердловск, 1971. - 35 с.

17. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (Объект и квалификация преступлений) / Глистин В.К. - Л.: Издательство ЛГУ, 1979. -127 с.

18. Дроздов А.В. Человек и общественные отношения / Дроздов А.В. - Л., 1966. - 128 с.

19. Каиржанов Е.К. Интересы трудящихся и уголовный закон: проблемы объекта преступления / Каиржанов Е.К. - Алма-Ата, 1973. - 290 с.

20. Коржанський М.Й. Предмет і об'єкт злочину: Монографія / Коржанський М.Й. - Дніпропетровськ: Юрид. акад. Мін-ва внутр. Справ: Ліра ЛТД, 2005. - 252 с.

21. Фролов Е.А. Спорные вопросы учения об объекте преступления / Фролов Е.А. // Сб. ученых трудов. Свердловск, 1968; Вып. 10. - С. 184-225.